

Александра В. Чебашек¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Центар за проучавање језика и књижевности

ТРАГОВИМА НЕСТАЈАЊА
(Увод у онтологију нестајања, Марија Лојаница,
Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет,
Едиција Црвена линија, 2020, 207 стр.)

Монографија *Увод у онтологију нестајања* ауторке Марије Лојанице једна је од многобројних која је своју штампану реализацију остварила у издаваштву Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу у едицији *Црвена линија*. Монографија је објављена 2020. године и представља скуп сабраних једанаест радова ауторке Лојанице насталих у периоду између 2011. и 2020. године. У свом уводном обраћању (7–8), ауторка читаоце упознаје са генезом својим радова, односно са главном културно-теоријском окосницом својих текстова. Истакнути заједнички садржалац текстова јесте онтологија нестајања која своју заокруженост (само у штампано-текстовном смислу) добија овом монографијом. Тематско-теоријско-идејно разнородни, текстови су надовезивањем и распрострањавањем сачинили мрежу саткану тек имплицитно повезаним знацима: „Америка”, „простор”, „савременост”, „идентитет”. Текстови отварају питање садашњости и нашег односа према стварности, али неминовно упућују и на перципирање и антиципирање надалежеће будућности као такве.

У уводном тексту насловљеном *Асирални Цариград* (9–22), ауторка у уводним реченицама покреће питање о хуманитету и идентитету које стоји у вези са питањем човековог станишта. То питање о човековом станишту надовезује се на питање о позиционирању субјекта као таквог. Шта се догодило са динамиком развоја људских станишта? Које су архитектонске и урбанистичке карактеристике тих станишта? Од чега се почело, а до чега се доспело? Како је станиште доспело до града? Шта се дешава када град престане да буде камен (станиште) и када постане транспарентан и променљив знак који се уклапа у нове текстове, нове оквири, нове културно-социо-политичке дискурсе? Шта је са идентитетом града, од чега је сачињена његова генеза, чему води, има ли ичега после овога данас? То су нека од питања које ауторка покреће. Предурбане и урбане средине као и њихове појавне облике (облике људских станишта)

1 aleksandra.cebasek@filum.kg.ac.rs

карактерише један заједнички именитељ: „у питању је свеprisутна дијалектика доле-горе, хоризонтално-вертикално, земља-небо” (10). Номадске заједнице су тежиле хоризонталном померању у оквирима просторног координатног система: станишта су организована кружно – око гробница, камених структура и путоказа. Следећи стадијум је доминација хоризонталне осе – *Акропољ* – у коме средиште града постаје агора као експонент политичке моћи (10). Временом, доспело се до логоцентричног принципа као доминанте при успостављању организације простора града те градови постају „прецизно уређени геометријски ентитети, простор, иако јединствен, парцијализује се зонирањем заснованим на подели рада, а религиозно је потиснуто на периферију” (11). Лојаница ће указати на дисперзију урбане структуре указујући на логику хеленског урбанитета напомињањем Платонове слике идеалног града Калиополиса. Са друге стране, Рим и Други, Константинов Рим заснивају се на принципу присутном у читавом средњем веку: концентрација моћи стапа се у јединствено средиште². Измена и реорганизација хаотичног простора средњовековног града започиње декартовским утицајем и картезијанском логиком којом су започете промене од геометријације, механизације природног простора, до новог великог питања, питања капитала који апсолутно преузима контролу над простором. Доспело се до бујања како хоризонталне, тако и до вертикалне осе просторног координатног система – подижу се нови *акропољи* и небодери „који су пут седишта моћи новог Бога – новца” (13). Тим траговима, доспело се до питања савременог простора-времена који је чист парадокс: у простору нема просторности, у времену нема темпоралности (уп. Лојаница 2020: 13), све је чиста и потпуна илузија и времена и простора, све је детериторијализовано, дематеријализовано и симулирано. Лојаница разматра и идентитетски развој Византије као и структуру културне матрице саткане од различитих облика архитектонског наслеђа. Након стварања друштвеног, политичког и културног (византијског) идентитета који је сам по себи био специфичан захваљујући тенденцијама римске цивилизације, грчке културе и хришћанске релације, остварен је нови атак на претпоставке онтолошке амалгамизације Византије продором ислама и источњачке идеологије. На те константне „атаке” указује Лојаница скрећући читаоцу пажњу на Византију као уопштени идентитет који тешко да се може дознати једноставним питањем: шта је то Византија, већ се врши својеврсно преусмеравање на хронолошко-урбанистичку детерминисаност Византије Цариградом, а то би значило да „Византија јесте тамо где је Цариград” (16). Али, где је Цариград? Трагом Константинопољ-ГРАД-Цариград-Истанбул, ауторка испитује ентитете метатек-

² *Urbs aeterna* – слика, мера и центар центра империје (Лојаница 2020: 12).

стуално, архитектстуално и археолошки настојећи да укаже шта се крије у палимпсесту онтологије и амалгамизације једног града.

Наредни текст *Синдром Хиџроу* (23–37) ауторка започиње прецизнијем семантичким одређењем и пореклом термина лиминалност (изведеног од латинске речи *limen*: „праг”) као и његовим местом унутар хуманистичких наука, тачније, унутар студије *Ритуали преласка* Арнолда ван Генепа, где се поменути термин појављује у контексту тзв. лиминалних ритуала или ритуала прелазна: „То су заправи ритуали „брисања” или свођења хуманог субјекта на својеврсну празну плочу путем укидања раније наметнутих социјалних улога и бихевиоралних ограничења” (23) – лиминалност је прелазак, транзиција из једне егзистенцијалне равни у наредну, у фази развитка идентитета, ово је „стадијум вакуум идентитета” (24). Лојаница показује на који начин успостављени концепт лиминалности може бити транспонован кроз даље психолошке, антрополошке, социолошке и политичке кључеве. Реч је, дакле, о успостављању целокупног ентитета и конотативно-семантичких црта субјеката у стању лиминалности, односно лиминалних субјеката који су сами по себи двострука маргинализованост: маргина друштва и друштвена невидљивост (центар моћи је присутан, али невидљив). Говор о лиминалности није само говор о искуствима појединаца. Термин је применљив на групе, друштва, цивилизације, а његова темпорална димензија доприноси томе да се он може манифестовати као транзициони тренутак, период или читава епоха (27). Тако, на пример, стање тренутне лиминалности може бити тренутак суочености са непогодом, епидемијом, револуцијом – постојећа друштвена начела и друштвене дистинкције се анулирају, а до тад постојана хијерархија се укида (27), а оно што би требало доћи након тога још увек није (или још увек не може бити) успостављено. На удару је, логично, друштво које у стању своје нестабилности и неизвесности мора успоставити радикалне промене, мора редефинисати поредак јер је потреба за дефинисаним и јасно профилисаним поретком нужна и неопходна да би се транзициона криза превладала. У духу Бодријарове књиге *Дух штероризма*, ауторка говори и о мондијализацији и сингуларитету као и о томе шта ће се збити са наменски маргинализованим ентитетима постављеним у позицију лиминалног субјекта. Потом, Лојаница говори о лондонском аеродрому *Хиџроу*, односно говори о Пекићевом *Хиџроу*-у који је конструисао пре тридесет година у роману *Беснило*. Анализа бива усмерена ка испитивању „случајности” одабира аеродрома *Хиџроу* наспрам теме романа: апокалиптичне епидемије беснила. Ауторка указује на транзитност и интернационалност аеродрома – то је целина света у малом, то је простор размене у којој је кључ само брзина и кретање, то је „простор без простора” (33), то је простор надзора и виртуалности, то је простор инфилтрације сингуларитета Rhabdovirus-а који у систему

домаћина изазива поремећаје који воде свеопштем колапсу, а концепт лиминалности може и те како бити примењен у интерпретацији аеродрома *Хиџроу* као ентитета.

У првим реченицама текста *Сањаји ли тиркачи по оштрици бријача?* (39–53), Лојаница указује да се Пекићева трилогија сачињена од романа *Беснило*, *Атлантска* и *1999* може истраживати и кроз сваки роман понаособ, али и да је, целокупно посматрано, ова трилогија коју ауторка назива антрополошком (39) врста градативног излагања/разлагања како онтологије, тако и идеологије и антропологије. Светови ова три романа су својеврсни „антрополошко онтолошко-идеолошки пројекат” и они нам указују на светове који су у сасвим дехуманизовани. Концентришући се на роман *1999*, ауторка истиче да је овај роман најпре „антрополошка алегија, критика антропоцентричног света” (40) те да је нужно указати на стварање тог екстремног антропоцентричног хуманитета у коме би човек себе сматрао творцем света и себе. Бавећи се цивилизацијама које постоје у роману *1999*, ауторка указује на чињеницу да свака од њих има своју Логику и Идеју које су засноване на миту о Постању који се смењује кроз цивилизацијске циклусе (42). Оно шта је примарна нит која прожима трилогију јесте идеологија и то идеја о цикличности (43). Лојаница указује на присутност дестабилизације и дехуманизације људског принципа и идентитета субјеката који су производ „екстремног антропоцентризма, човекове сујетне преокупације собом као крајње мере ствари” (44). Текст се даље бави пореклом дистопијских мотива и научнофантастичних елемената у Пекићевој трилогији као и могућим утицајима у виду филмова (*Исиребљивач*, *Тркач о оштрици бријача*, *Blade runner*) и књижевних остварења као што је Диков роман *Сањају ли андроиди електричне овце?* чијим се интертекстуалним аспектима у контексту Пекићевог стваралаштва ауторка детаљно бави.

Одговором на питање шта јесте жанр и на који начин литерарни текст њему припада или не припада, ауторка се бави у уводним пасусима наредног текста *Научна фантастика између овде-и-сада и тамо-и-тада* (55–71). Указујући на (не)дефинисаност романа као прозног облика, ауторка говори и о изразитој променљивости којој је роман подложен те је разлог његове „пластичности” временско-еволутивна промена којом је роман опстајао и настајао вековима уназад. Конституисање жанра је процесивно, а да је заиста тако, ауторка као пример наводи научну фантастику (*Science Fiction*, у даљем тексту СФ) чија је прецизна дефиниција „једно од најконтроверзнијих питања” (58) у књижевној теорији и која до краја остаје између овде-и-сада и тамо-и-сада. СФ није подложна дефинисању, она има дефиницију и не може се једнозначно одредити. Почевши од дефиниције Ендру Милнера па до дефиниције Дарка Сувина, Лојаница анализира обе како би указала на неухватљивост, флуидност и

променљивост због које СФ не може успоставити своје коначне и потпуне дефиницијске оквире. Указано је на процесе (ре)конституисања овог жанра у темпоралном и вредносном смислу с тим да ауторка тенденциозно настоји да укаже на све границе (које, да се разумемо, овај жанр ипак не ограничавају) овог жанра како унутар књижевно-теоријског дискурса, тако и унутар примењености у литерарном тексту. Успостављени су односи СФ према технологији, дигитализацији, виртуелности, електронској књижевности смештањем СФ у псеудохипертекстуални контекст јер је управо електронска књижевност та која „изнова доказује и манифестује виталност научнофантастичне литерарне традиције” (67).

Испитивање утицаја протестантизма на конституисање логике западног света као и успостављање односа са тековинама просветитељства тема је наредног текста насловљеног *Personal Jesus: протестантска Америка и тријумф индивидуализма* (73–85). Указујући на то шта је проузроковало, а шта се догодило након реформације, Лојаница истиче изразиту тенденцију целокупног човечанства ка еманципацији и индивидуализацији што је последица „промене духовне климе и културне логике пре него што је ексклузивни производ једног тотализујућег дискурса, било протестантског или просветитељског” (75). Говори се и о „специфичном индивидуализму” (Мартин Лутер) који се залаже за верски индивидуализам, а такав поглед на свет довео је до специфичне протестантске етике која је са собом донела и нове етичке вредности. Управо је амерички идентитет (и колективни и индивидуални) конституисан на трагу просветитељских и протестантских идеја које су каснијим развојем технологије и позног капитализма допринеле успостављању савременог хипериндивидуализованог културног простора (79). Поред осталих који су о Америци писали, ауторка истиче филозофски путопис *Америка* Жана Бодријара, указујући на све потоње комодификације проузроковане „гуљењем трансценденталне вредности религије” (82).

Како то искусити Америку, њен простор, постављено је питање у тексту *Lost in the supermarket* (87–98). Одговор гласи: доживљавањем америчког града, аеродрома или километра ауто-пута. Мисао о Америци је мисао о њеном просторном идентитету (87), то је мисао која има физички облик, али је са друге стране материјално постало апстрактно, бестелесно. Водећи се учењима Ролана Барта, ауторка се бави спацијалном димензијом Америке која „се претвара у зачарани круг уланчаних метафора, а реално града се премешта у недоступни домен пукотине, белине, празног означеног” (89). Лојаница истиче важност семиотике и тотализујућег дискурса о просторности, али „просторна димензија бива укинута усред ексалације брзине комуникације и транспорта људи и робе” (93) – брзина превладава наспрам просторне и темпоралне димензије анулирајући и представу о физичкој димензији. Чему је одвела дромократија, како

је успостављен тотални симулакрум простора, темпоралитета и идентитета, какве везе имају „не-место” (95), не-субјект, супермаркет и америчка мотелска соба, како се доспело до нестале Америке и онтологије нестајања, теме су овог текста. У студији се налазе и два текста на енглеском језику: *Death smells like strawberries: The olfaction simulacra* (99–120) и *American horror story: life, death, and real estate* (121–134). У првом тексту, ауторка истражује шта се дешава са оним, назовимо их запостављеним, структурама које чине наше биће. Лојаница поставља њух, односно, способност мириса у контекст научне, филозофске и књижевно-западњачке мисли покушавајући да преиспита његов статус као маргинализованог конституента људске анатомије, сазнања и онтологије.

Текст *Ружа за Сару Винчестер* (135–153) занимљивим чини управо његова прецизна научна доказаност: сазнајемо ко је била Сара Винчестер према биографским подацима и на који је начин литерарно трансформисана слика о њој, урбаној легенди, и зарад чега. Лојаница указује на који начин је извршено преиначавање жанра приче у типичну готску хорор прозу са елементима прича о колективном злочину, похлепи, капитализму и расизму. Анализом, ауторка успоставља семиотичку корелацију, односно, знак „жена-кућа” који је „тако савршени празни знак, зјапена пукотина” (143). Осим о Сари Винчестер, ауторка говори и о Еленор Ванс из готског хорора *Уклеша кућа на брду* књижевнице Ширли Џексон. Текст се концентрише на разлагање ентитета „кућа” и „жена”, а затим се спајањем у „жена-кућа” говори о семантичком потенцијалу и аспектима тог знака и у случају Еленор Ванс и у случају Саре Винчестер наслањајући се на учења Делима, Јунга, Башлара и Хајдегера. У наредном тексту *Популарна семиотика: Бебе у америчкој крајњој прози* (155–169), Лојаница испитује полисемични статус бебе као стецишта празног места америчког литерарног дискурса указујући на нестабилност ове семиотичке структуре. Корпус истраживања јесте *Дезиреина беба* Кејт Шопен, *Брда као бели слонови* Ернеста Хемингвеја и *Мале ствари* Рејмонда Карвера. У поменутом корпусу, Лојаница показује на који начин су бебе постале жртве семиотике, осим што су и жртве механизације односа, родитељских, интраперсоналних, расних, класних и родних односа (168), на који начин бебе (не) постоје, а опет су саткане у оно „неисказиво текста” и како су бебе „залог живота који, ипак, има потенцијал да се одупре манипулативности културних пракси” (169).

Завршни текст студије Марије Лојанице јесте текст специфичне теме и форме *Свећа: закључно поглавље онотологије нестајања* (171–187). Како и Лојаница наводи, овај текст се ослања једним делом на Башларову феноменологију свакодневице, а другим делом на Јунгову аналитичку психологију. Текст је конципиран на сликама које су генерисане кроз интимну, интроспективно-медитативну призму ауторке са примарном

концентрацијом на свећу и њен пламен које су „део колективног несвесног које проговара кроз треперење светлости око запаљеног фитиља” (172). Шта је, заправо, онтологија нестајања и у личном, интимном и у литерарном, „сликовном” смислу? Одговори су ту, у настајању, постојању... И нестајању.

*

„Јесмо зато што нас на крају неће бити. Зато што нас никад и није било.” (187)

*

Након детаљног прегледа монографије Марије Лојанице, закључујемо да студија *Увод у онтологију несћајања* представља значајан допринос како за стручњаке, тако и за ширу читалачку публику захваљујући свом оригиналном, кохерентном и иновативном аналитичком приступу, захваљујући покренутим питањима, датим одговорима и покренутим будућим недоумицама које ће наићи на своје даље истраживаче. Сва покренута комплексна питања, почевши од Америке, идентитета, града, простора, субјекта, савремености, времена, брзине, њуха, ауторка темељно образлаже уз потпуно укључивање свих релевантних текстова и студија који оправдавају постављене ауторкине хипотезе. Посебна драг монографије јесте ауторкина специфична слобода којом се уписује у сопствене текстове, слобода којом је отворила врата досад неиспитаним просторима мисли савремене хуманистике.